

SKUPNOSTNE PRAKSE V UREJANJU PROSTORA

SKUPNOSTNE PRAKSE V UREJANJU PROSTORA: LOKALNE POBUDE IN URBANI RAZVOJ

**COLLABORATIVE SPATIAL PRACTICES: GRASSROOTS AND URBAN
DEVELOPMENT**

Zbornik prispevkov s posveta

Ponedeljek, 24. avgusta 2015, od 10.00 do 14.00

Fakulteta za arhitekturo (predavalnica Galerija), Zoisova cesta 12, Ljubljana

Inštitut za politike prostora

VSEBINA ZBORNIKA

Program posveta	3
Uvodnik <i>Blaž Križnik, Marko Peterlin, Tadej Žaucer</i>	4
Lokalne pobude in urbani razvoj <i>Marko Peterlin</i>	5
Skupnostne prakse v urejanju prostora, primer Dunaja <i>Matevž Straus</i>	8
Skupnostne prakse v urejanju prostora, primer Seula v Južni Koreji <i>Blaž Križnik</i>	14
Povzetki predstavitev <i>Alenka Korenjak, Zala Velkavrh, Maja Simoneti, Tadej Žaucer</i>	19
Udeleženci posveta	22

PROGRAM POSVETA

10:00 Lokalne pobude in urbani razvoj, Marko Peterlin (IPoP)

10:15 Skupnostne prakse v urejanju prostora, primer Dunaja, Matevž Straus (Idrija 2020)

10:45 Skupnostne prakse v urejanju prostora, primer Seula, Blaž Križnik (HYU GSUS)

11:15 Predstavitev časopisa Prostori sodelovanja, Urban Jeriha (IPoP)

11:30 Odmor

11:45 Skupnostna urbana prenova, Alenka Korenjak (prostoRož)

12:00 Vrtničkarstvo – tradicija s potencialom, Maja Simoneti (IPoP, LUZ)

12:15 Alternativne potrošniške prakse v javnem prostoru, Zala Velkavrh (prostoRož)

12:30 Začasna raba prostora, Urška Jurman (Kud Obrat)

12:45 Somobilnost, Tadej Žaucer (IPoP)

13:00 Razprava, Maja Simoneti (IPoP, LUZ)

UVODNIK

Blaž Križnik, Marko Peterlin, Tadej Žaucer

Konec avgusta bo v okviru Mreže za prostor izšla druga številka publikacije Prostori sodelovanja. Inštitut za politike prostora ob tej priložnosti pripravlja posvet o skupnostnih praksah v urejanju prostora. Čeprav se je projekt Prostori sodelovanja do sedaj ukvarjal predvsem s primeri skupnostnih praks v urejanju prostora v Sloveniji, želimo tokrat na lokalne pobude in urbani razvoj pogledati iz širše perspektive. Šele široka čezkulturalna primerjava različnih skupnostnih praks, ki so običajno lokalno opredeljene in vpete v specifične zgodovinske, družbene, ekonomske, kulturne in institucionalne okvire, lahko namreč odpre nove poglede na njihov pomen pri urejanju prostora ter uveljavljanju družbeno pravičnejšega in trajnostnega urbanega razvoja nasploh.

Primere skupnostnih praks v Sloveniji in Ljubljani želimo primerjati in vrednotiti glede na podobne primere na Dunaju v Avstriji in v Seulu v Južni Koreji. Dunaj je širše znan po visoki kakovosti življenja, pri čemer igra pomembno vlogo družbeno angažirana mestna uprava, ki se poleg ostalega dejavno odziva tudi na različne lokalne pobude. Na ta način je civilna družba vključena v urbani razvoj Dunaja in ima možnost vplivati tudi na delovanje mestne vlade. Poleg tega je Dunaj zaradi svoje geografske bližine, skupne zgodovine in nekaterih družbenih, kulturnih in institucionalnih podobnosti pogosto zgled tako pri urejanju prostora v Sloveniji in Ljubljani, kakor tudi glede nekaterih domačih lokalnih pobud.

Slovenija in Južna Koreja na drugi strani na videz nimata veliko skupnega. Vendar primerjava pokaže podobnosti, ki izvirajo iz njunega perifernega družbenega, gospodarskega in političnega položaja v preteklosti. Obe sta se namreč demokratizirali razmeroma pozno, kar je vplivalo tudi na odnos med državo in civilno družbo. Slednji se med drugim kaže v šibki vključenosti lokalnih pobud v urbani razvoj. Zaradi izključenosti civilne družbe iz procesov odločanja na nacionalni in lokalni ravni so se tako v Sloveniji kot Južni Koreji v zadnjih letih pojavile številne lokalne pobude, ki skušajo uveljaviti svoje interese in vplivati na urbani razvoj. Za razliko od slovenskih mest je Seul v zadnjih letih postal širše znan po uspešnem partnerstvu med mestno upravo in civilno družbo, kar se odraža v večji vključenosti lokalnih pobud v procese odločanja in upravljanja mesta.

V tem smislu je lahko poznavanje skupnostnih praks na Dunaju in v Seulu ter odnosa tamkajšnjih mestnih uprav do lokalnih pobud produktivno izhodišče za razmislek o položaju slednjih v Sloveniji in Ljubljani. Na posvetu želimo spoznati ozadje in položaj skupnostnih praks na Dunaju in v Seulu, jih primerjati s stanjem v Sloveniji in Ljubljani in razmisliti o vplivih skupnostnih praks na urbani razvoj.

LOKALNE POBUDE IN URBANI RAZVOJ¹

Marko Peterlin

POVZETEK

Prispevek predstavi pojem skupnostnih praks v urejanju prostora, ki jih razumemo kot samoorganizirane pobude, ki imajo pomembne posledice za produkcijo prostora. Skupnostne prakse in lokalne pobude tako kot skoraj povsod po svetu tudi pri nas vedno pomembneje sooblikujejo prostor. Njihova vloga v urejanju prostora postaja vidna tako v strokovnih krogih kot v vsakdanjem življenju prebivalcev mest. Med pozitivnimi vidiki velja izpostaviti možnost doseganja razmeroma hitrih pozitivnih sprememb na bolje z majhnimi koraki, poleg tega tovrstne prakse zaznamuje izrazito participativen pristop pri zasnovi, izvedbi in upravljanju. Med dobrimi učinki gre omeniti tudi občutek v širši družbi, da so spremembe v prostoru na boljše možne in na dosegu roke, česar pogosto odtujeni in dolgočasni procesi urejanja prostora ne omogočajo.

Ključne besede: skupnostne prakse, urejanje prostora, lokalne pobude, vključevanje javnosti

Kaj so skupnostne prakse v urejanju prostora?

Pod pojmom skupnostne prakse v urejanju prostora razumemo samoorganizirane pobude, ki imajo pomembne posledice za produkcijo prostora. Po mnenju uredniške skupine publikacije *Prostori sodelovanja*, v okviru katere jih obravnavamo, sta za tovrstne skupnostne prakse ključna dva kriterija: pobuda zanje prihaja »od spodaj«, pogosto s strani neformalno povezanih posameznikov, prav tako pa je skupno ali skupinsko tudi upravljanje. V zadnjem času se je med nami vedno bolj uveljavljalo prepričanje, da je ključen kriterij prav slednji, torej upravljanje prostora ali procesa s strani skupnosti uporabnikov. Poleg tega imajo pri tovrstnih praksah navadno ključno vlogo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva kot seveda tudi lokalne nevladne organizacije.

Skupnostne prakse in lokalne pobude tako kot skoraj povsod po svetu tudi pri nas vedno pomembneje sooblikujejo prostor. V svetu se zadnjih nekaj let množijo koncepti, ki skušajo tako ali drugače zajeti in razložiti tovrstne prakse: »DIY Urbanism«, »Tactical Urbanism«, »Hands-on Urbanism«, »Lighter-Quicker-Cheaper«, »Transition Towns« ali »Sharing Cities« so le nekateri od konceptov, ki obravnavajo različne vidike tega, kar v tej publikaciji imenujemo skupnostne prakse v urejanju prostora. V dobrem letu in pol od začetka priprave prve publikacije so tako po svetu kot pri nas tovrstne prakse prešle iz navidez marginalnih praks v vedno bolj očiten *mainstream*. Njihova vloga v urejanju prostora postaja vidna tako v strokovnih krogih kot v vsakdanjem življenju prebivalcev mest. Posamezni primeri se vedno bolj pogosto pojavljajo po strokovnih revijah in spletnih straneh ter prejemajo različne nagrade, deležni so tudi vedno večje pozornosti osrednjih množičnih medijev.

Predvsem pa njihovi učinki vedno pomembneje zaznamujejo življenje in prostor v mestih. Težko si je na primer predstavljati, kakšno bi bilo danes življenje središča Maribora brez Živih dvorišč, Salona uporabnih umetnosti, Tkalke, Udarnika, GT22, Vetrinjskega dvora,

---

¹ Članek je nastal na podlagi uvodnih člankov obeh publikacij *Prostori sodelovanja*, ki sta izšli maja 2014 oziroma avgusta 2015.

Centra mobilnosti in še vrste drugih prostorov, ki vsi spadajo med zgledne primere skupnostnih praks. Po drugi strani v Ljubljani, kjer se javni prostor središča mesta intenzivno preobraža pod taktirko mestne uprave, skupni in javni prostor sosesk, kot sta Ruski car ali Savsko naselje, verjetno bolj kot mestna uprava zaznamujejo aktivnosti skupin, kot so prostoRož ali Skupaj na ploščad!, ki temeljijo na vključevanju prebivalcev, še bolj pomembno, čeprav morda bolj skrito, pa na urejanje prostora po celem mestu vplivajo raznolike vrtičkarske skupnostne prakse. Prav tako si je potovanja po Sloveniji in bližnji okolici danes res že težko predstavljati brez sopotniškega portala prevoz.org in težko je oceniti pomen, ki ga imajo z njegovo pomočjo spremenjene mobilnostne navade zlasti mlade populacije za prostor mest.

Pomen skupnostnih praks za urbani razvoj

Tovrstne prakse lahko po eni strani razumemo kot reakcijo na premalo učinkovito javno upravljanje s prostorom. Pri tem gre tako za pretirano formalizacijo procesov, ki pogosto zaznamuje urejanje prostora v razvitem delu sveta, kot tudi za nezmožnost regulacije zasebnih in posamičnih interesov za skupno in javno korist, ki bolj zaznamuje manj razvite dele sveta. V povezavi s tem so tovrstne prakse tudi odziv na vedno bolj omejena finančna sredstva lokalnih uprav, ki so zadnja tri desetletja skoraj povsod po svetu v neprestanem realnem upadanju. Po drugi strani pa lahko tovrstne prakse razumemo tudi kot poskuse uvajanja alternativnih produkcijskih, upravljalških in ekonomskih modelov, ki se razvijajo v različnih sferah družbe kot reakcija na očitne težave prevladujočega neoliberalnega modela tržnega gospodarstva.

V krogu uredniške skupine ter v širšem krogu posameznikov in nevladnih organizacij, s katerimi se pri svojih aktivnostih povezujemo, prevladuje mnenje, da so skupnostne prakse izjemno pozitiven pojav v naši praksi urejanja prostora. Med pozitivnimi vidiki velja izpostaviti možnost doseganja razmeroma hitrih pozitivnih sprememb na bolje z majhnimi koraki, ki so praviloma tudi znatno cenejši kot uveljavljeni načini urejanja prostora. Poleg tega tovrstne prakse zaznamuje izrazito participativen pristop pri zasnovi, izvedbi in upravljanju. Med dobrimi učinki pa gre omeniti tudi občutek v širši družbi, da so spremembe v prostoru na boljše možne in na dosegu roke, česar pogosto odtujeni in dolgotrajni procesi urejanja prostora ne omogočajo. Vse skupaj ima za posledico višjo kakovost življenja prebivalcev območij, kjer se udeležujejo skupnostne prakse v urejanju prostora.

Kljub njihovemu rastočemu številu pa ne bi mogli trditi, da so skupnostne prakse že splošno znane in prepoznane kot pozitiven pojav za urbani razvoj. S publikacijo in spletno stranjo prostorisedelovanja.si smo jim zato želeli dati vidnost, poudariti njihovo številčnost in pomen ter zbrati argumente za njihovo nadaljnjo promocijo pri uporabnikih in odločevalcih.

Od skupnostnih praks k javnim politikam

Pogosto se je ob posameznih primerih odprla tudi razprava o odnosu z lokalno skupnostjo. Nemalokrat so namreč primeri tako ali drugače podprti s strani občin ali drugih javnih institucij, včasih od tam pride celo pobuda. V uredniški skupini je prevladalo prepričanje, da to ne le da ne bi smel biti izločilni kriterij, temveč je neka oblika simbioze z javno sfero celo zaželjena! S publikacijami in spletno stranjo želimo poudariti prav javne koristi tovrstnih skupnostnih praks in nagovoriti še posebej občine k bolj sistematični podpori tovrstnim pobudam. Skupnostnih praks namreč ne moremo več obravnavati izven javnih politik na področju urejanja prostora, temveč kot njihov sestavni del. Prostorskega načrtovanja in drugih formalnih oblik urejanja prostora ne nadomeščajo, temveč jih dopolnjujejo. Omogočajo doseganje razmeroma hitrih in poceni sprememb na

bolje z majhnimi koraki, bolj ali manj v okviru obstoječih predpisov in pravil igre, hkrati pa omogočajo preverjanje in popravljanje prav teh predpisov in pravil. Ker jih zaznamuje izrazito participativen pristop pri zasnovi, izvedbi in upravljanju ter intenzivno komuniciranje navznoter in navzven, jih po pravilu odlikuje tudi dobra javna podoba.

In prav v slednjem se skriva tudi potencialna nevarnost, ki je bila večkrat izražena v intervjujih. Dobra javna podoba lahko nekatere javne akterje navede k poskusom posnemanja ali prevzema posameznih praks ob opustitvi ključne lastnosti tovrstnih praks, namreč iskrenega in intenzivnega vključevanja skupnosti v njihovo upravljanje. Verjamemo, da je za dolgoročne pozitivne družbene in prostorske učinke mnogo boljše prepoznavanje javnih koristi tovrstnih praks in ustrezna podpora pobudam, ki so vzniknile same od sebe.

Publikacija Prostori sodelovanja

Široko paleto praks v okviru publikacije obravnavamo v okviru naslednjih področij: somobilnost, stanovanjske skupnosti, skupnostna prenova (javnih in skupnih prostorov), začasna raba prostora, sodelo, lokalne ekonomije in urbano vrtnarjenje. V publikacije doslej še ni bilo vključeno poglavje o samoniklih prizoriščih, čeprav je v okviru uredniške skupine o tem potekalo precej razprav. V zvezi z njimi bi zaenkrat želeli napotiti na knjigo Na trdna tla avtorja Rajka Muršiča s sodelavci, ki nudi obsežen pregled tovrstnih prizorišč pri nas.

Pregled primerov, ki jih nudita obe publikaciji, je dejansko težko kaj drugega kot delovna različica in zelo verjetno bo tako ostalo tudi pri morebitnih naslednjih publikacijah. Zaradi hitro rastočega števila primerov postaja celovit nabor skupnostnih praks pravzaprav vedno težja naloga. In čeprav so predstavljeni primeri zelo nepopoln izbor izmed vseh skupnostnih praks urejanja prostora pri nas – vnaprej se opravičujemo vsem, ki jih v pregled še nismo uspeli vključiti – se nam tudi tako omejen izbor zdi pomemben korak k zadanemu cilju. Obenem se zavezujemo, da bomo skozi vzporedno zasnovano spletno stran prostorisodelovanja.si tokratni nabor sproti dopolnjevali z novimi opisi primerov ter jih ob priliki izdali v popolnejši obliki tudi v tiskani izvedbi.

SKUPNOSTNE PRAKSE V UREJANJU PROSTORA: PRIMER DUNAJA

Matevž Straus

POVZETEK

Skupnostne prakse v urejanju prostora so na Dunaju prisotne že dlje časa, a je vse do nedavnega to področje novejšje družbene samoorganizacije ostajalo neraziskano in neartikulirano. Šele z nedavnimi poskusi koordinacije več različnih individualnih pobud, se je pričelo povezovanje teh ter posledično razumevanje slednjih kot del širšega družbenega pojava ekonomije souporabe oz. skupnostnih praks. Ta članek orisuje značilnosti, dinamiko in aktivnosti dunajskih skupnostnih pobud v urejanju prostora ter podaja nastavke za njihovo razumevanje v luči širših družbeno-ekonomskih sprememb.

Ključne besede: Urbanizem, skupnostne prakse, produkcija prostora, urbanizem varčevanja, Dunaj

V medijih in akademskih krogih velja že za splošno sprejeto dejstvo – skupnostne prakse so v porastu. Budnemu očesu so vidne po vsem svetu in navdušenje nad njimi tako v akademskih krogih kot v medijih iz leta v leto narašča. Dunaj pri tem ni nobena izjema. Manj je soglasij o definicijah, razčlenitvah, skupnih elementih in točkah razhoda med temi praksami, saj različni avtorji predlagajo različne, deloma prekrivajoče se in pogosto tudi navzkrižne konceptualizacije. Od deljenja (*sharing*),² kolaborativne potrošnje (*collaborative consumption*),³ komercialnih sistemov deljenja (*commercial sharing systems*),⁴ koprodukcije (*co-production*),⁵ kokreacije (*co-creation*),⁶ ekonomije souporabe (*sharing economy*)⁷ do *prosumption*.⁸ V tem članku se tako osredotočamo predvsem na skupnostne prakse v urejanju prostora – običajno organizirane od spodaj navzgor, relativno neformalne, ki delujejo na področju somobilnosti, sodela, začasne rabe prostorov, lokalnih ekonomij, stanovanjskih skupnosti, skupnostnih prenov, urbanega vrtičkarstva in samoniklih prostorov kulture.

Pri teh praksah naj bi šlo za element postmaterialne⁹ in postindividualistične družbe, ki razume, da si je mestni prostor potrebno deliti,¹⁰ in želi sodelovati pri urejanju mesta –

² Belk, R., 2010, »Sharing,« *Journal of Consumer Research* 36: 715–734.

³ Botsman, R. in Rogers, R., 2010, *What's mine is yours. The rise of collaborative consumption*, New York: Harper Business, 2010.

⁴ Lambertson, C., in Rose, R., »When is ours better than mine? A framework for understanding and altering participation in commercial sharing systems,« *Journal of Marketing* 76 (2012): 109–125.

⁵ Humphreys, A., in Grayson, K., »The intersecting roles of consumer and producer: A critical perspective on co-production, co-creation and prosumption,« *Sociological Compass* 2(2008): 963–980.

⁶ Lanier, C. Jr., in Schau, H. »Culture and co-creation: Exploring consumers' inspirations and aspirations for writing and posting on-line fan fiction,« V Belk, R. in Sherry J. Jr. (ur.), *Consumer culture theory: Research in consumer behavior* 11 (2007): 321–342.

⁷ Lessig, L., *Remix: Making art and commerce thrive in the hybrid economy*, New York: Penguin, 2008.

⁸ Toffler, A., *The third wave*, New York: William Morrow, 1980.

⁹ Inglehart, R., *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton: Princeton University Press, 1990.

¹⁰ Bialski, P., Derwanz, H., Otto, B., in Vollmer, H., »'Saving' the city: Collective low-budget organising and urban practice,« *Ephemera* 15 (2015/1): 1-19.

pogosto s sklicevanjem na pravico do mesta ('*Le droit à la ville*').¹¹ Prav te prakse in sodelovanje v njih so postale tudi statusni simbol – tako za člane in sodelujoče, kot tudi mesta in mestne uprave, ki (izbrane) prakse promovirajo, spodbujajo in podpirajo – na Dunaju v omejenem okviru koncepta pametnega mesta.¹²

Čeprav so skupnostne prakse v urejanju prostora na Dunaju prisotne že dlje časa in nikakor niso povsem nov pojav, je to področje novejših družbene samoorganizacije precej neraziskano ter šele v zadnjih letih postaja predmet širših obravnav in poskusov dviga prepoznavnosti v splošni javnosti.¹³ Za Dunaj tako še ni oblikovanega celostnega pregleda skupnostnih pobud, temveč le nepopolni zameetek baze podatkov, ki ga vodi organizacija Vienna Shares.¹⁴ V tej bazi je bilo julija 2015 okrog 70 virtualnih in fizičnih skupnostnih praks.

Namen tega članka je orisati značilnosti, dinamiko in aktivnosti dunajskih skupnostnih pobud v urejanju prostora (prvi del), predstaviti poskuse povezovanj in koordinacij individualnih pobud (drugi del) ter slednje razumeti v luči širših družbeno-ekonomskih sprememb (tretji del).

Skupnostno urejanje prostora na Dunaju

Med skupnostnimi praksami v urejanju prostora na Dunaju številčno vsekakor prevladujejo prehranske zadrug, saj je imel portal FoodCoops.at julija 2015 v evidenci 19 zadrug z Dunaja. Zadrug, ki združujejo potrošnike in kmete iz okolice Dunaja, na rednih periodičnih sestankih določajo količino, vrsto in kraj pridelave hrane. Prehranske zadrug na Dunaju v večini primerov delujejo kot neprofitne organizacije, katerih delovanje je organizirano preko delovnih skupin. Prostorski vidik zadrug so predvsem skupni prostori v samih mestnih okrožjih, ki služijo kot prostor za skladiščenje zalog hrane, razdeljevanje pridelkov in načrtovanje, pa tudi druženje, kuharske delavnice in druge družbene dogodke.¹⁵ Za zadrug je značilna močna lokaliziranost in povezanost z mestnimi okrožji, saj se z namenom ohranjanja lokalne pridelave, nadzora nad poreklom in participatornega demokratičnega upravljanja vanje združujejo le bližnja gospodinjstva, število članstva pa je omejeno – ob hitri rasti članstva se tako oblikuje nova, manjša zadruga. Tako se oblikuje mreža člansko omejenih zadrug, v katerih se na participatorni način sprejema odločitve glede samooskrbe (sodelujočih) okoliških gospodinjstev. Poleg tega, a neodvisno od zadrug, v polju prehranske samooskrbe deluje na Dunaju tudi nekaj urbanih vrtov, ki jih lokalne oblasti s finančnimi sredstvi in organizacijo delavnic in predavanj podpirajo v sklopu lokalne Agende 21.¹⁶

¹¹ Lefebvre, H., *Le droit à la ville*, Paris: Anthropos, 1968.

¹² Smart City Wien, »*Smart City Wien – Ready for the future*,« available at: <https://smartcity.wien.gv.at/site/en> (3. 6. 2015); Smart City Wien, »*VIENNA 2050: Ensuring Quality of Life Through Innovation – Adopting the Smart City Wien Framework*,« available at: <https://smartcity.wien.gv.at/site/en/initiative/rahmenstrategie/> (5. 6. 2015).

¹³ Trenutno je v teku en raziskovalni projekt na temo lokalnega razumevanja kolaborativne ekonomije.

¹⁴ Gruszka, K., »Share Vienna: Growing the Collaborative Economy in Austria's Capital,« interview by Bergren Miller, A., *Shareable*, website. Available at: <http://www.shareable.net/blog/share-vienna-growing-the-collaborative-economy-in-austrias-capital> (31. 7. 2015).

¹⁵ Denimo prostori zadrug Möhrengasse (2. okrožje), Klappertopf (3. okrožje), Kukuruz (9. okrožje), FoodX (10. okrožje), Fresskorb (14. okrožje).

¹⁶ Denimo vrt skupine Salat Piraten na Kirchengasse in skupnostni vrt na Albertplatz.

Številčno močno zastopani so tudi prostori za sodelo oz. *coworking*, ki so namenjeni najrazličnejšim ciljnim skupinam – od socialno naravnane globalnega ImpactHuba, ki deluje tudi kot pospeševalnik idej z vplivom, neprofitnega U5undvierzig, mreže stalnih in začasnih prostorov za sodelo CoSpace, do cenovno dražjih pisarn za sodelo Funken Sprung in Neno Offices. Ti prostori imajo na okolico različne vplive, odvisno od njihovega profitno oz. neprofitno naravnane poslovanja.

Pogoste so tudi skupnostne delavnice za (samo)popravilo koles in računalnikov (C Lab, Metalab), ki poleg anarhističnih prostorov (A-Bibliothek, Infomaden, Avalon Kultur) služijo tudi kot prostori za aktivistične dejavnosti. Bike Kitchen tako posebno pozornost daje vprašanju LGBT skupnosti, Fahrrad WUK organizira dogodke kritične mase, Flickerei pa v sklopu projekta Trust 111 izpostavlja potrebo po ureditvi začasnih rabe stanovanjskih prostorov. Z začasno rabo prostorov za potrebe kolesarske kulture se ukvarja tudi Wiener Rad WG, ki ob finančni in organizacijski podpori dunajske občine prazne pritlične in kletne prostore spreminja v lokacije za varno parkiranje koles ter tako ustvarja novo mestno infrastrukturo.

V polju somobilnosti delujeta tudi Lastenradkollektiv, ki izposoja doma predelana kolesa s prikolicami, ter Checkrobin, ki kot prva spletna platforma v prometnem sektorju povezuje posameznike z namenom zagotavljanja enostavnega, prilagodljivega in hitrega prevoza vseh vrst predmetov. Spletna aplikacija namreč omogoča iskanje prevozov, ponujanje teh ter sledenje pošiljkam. Čeprav empiričnih podatkov o vplivu tovrstnih somobilnostnih praks na Dunaju (še) ni, lahko špekuliramo, da te iniciative spreminjajo mobilnostne vzorce v mestu od individualnih h skupnostnim.

V polju lokalnih ekonomij velja omeniti tri iniciative – LETS Wien s 110 člani, svojim časopisom in letnim festivalom ter mreži za medsebojno pomoč Kaesch in Talentetauschkreis, ki organizirata mesečne regijske sestanke in letne tržnice, na katerih poteka izmenjava znanj, veščin in storitev, aktivnosti članov pa se beležijo na spletnih platformah.

Poleg virtualnih skupin in platform za izmenjavo predmetov so na Dunaju prisotni tudi prostor za brezplačno izmenjavo predmetov Kost-nix Laden Austria, knjižnica na prostem za avstrijsko glasbo MICA CD Schrank ter knjižnica reči Leila, ki je izredno aktivna v lokalni skupnosti in eno izmed vozlišč mlajših, ustvarjalnih posameznikov v 8. mestnem okrožju.

Prav tako smo bili na Dunaju v zadnjem letu priča nekaj začasnim rabam prostora, pri čemer so največji 2200 kvadratnih metrov obsežni pisarniški prostori v Packhausu, s katerimi upravlja organizacija Paradocks in nudijo prostore okrog 200 umetnikom in podjetnikom. Če Packhausu le v manjši meri uspeva združevati in povezovati različne uporabnike ter kljub trudu iniciatorjev ni del življenja okoliških prebivalcev, je to bistveno bolje uspelo arhitekturnemu raziskovalnemu projektu Shared City, ki je v januarju 2015 za začasno rabo najrazličnejšim skupinam odprl pritlične prostore na Lustkandlgasse 3. V sklopu tega projekta je nastala tudi brošura s smernicami za začasno rabo prostora. Prav tako svojevrsten pristop k začasni rabi prostora predstavlja Vienna Transition Base v bližini naselja Seestadt Aspern, eksperimentalni prostor za prototipe produktov in storitev s področja ekološke tranzicije, ki se razvija v nekakšno manjšo eksperimentalno vas – žal predvsem za že vključene v aktivnosti.

Poskusi koordinacij

Kljub relativno visokemu številu in raznolikosti skupnostnih iniciativ, ki sooblikujejo prostor, do nedavnega med njimi ni bilo veliko povezav in koordiniranih aktivnostih.¹⁷ Leto 2014 tako predstavlja prelomnico, saj je bila oblikovana nacionalna izpostava francoskega *think-tank* in *do-tank* OuiShare, ustanovljena nevladna organizacija Vienna Shares ter začet raziskovalni projekt Share Vienna. V letu 2015 je sledil prvi sestanek t. i. dunajske *sharing* skupnosti, ki je bil glede na število individualnih iniciativ le skromno obiskan, in začela se je serija dogodkov Share Tank, katerih namen je preko razprav in analiz odpirati vprašanja skupnostnih praks na Dunaju in v Avstriji. Glavni nosilec teh dejavnosti je neprofitna organizacija Vienna Shares, ustanovljena leta 2014, katere namen je povezovati raznolike iniciativ in prispevati k trajnostnemu razvoju mesta preko ustvarjanja prostora za deljenje in izmenjavo predmetov, veščin in idej na lokalnem nivoju. Vienna Shares v sodelovanju z dunajskimi iniciativami organizira dogodke, na katerih daje prebivalcem možnost sodelovanja v deljenju in izmenjavi (dogodki NoMoneyZone, *pop-up* boljši sejmi, *pop-up* tržnice za mlade oblikovalce, kuharska delavnica NoWaste Xmas), ter srečanja za člane skupnostnih pobud z namenom pospeševanja povezovanja in razvoja.¹⁸

Javno in skupno

Razvojno, a socialno, naravnane politike dunajskih mestnih oblasti se vsaj zaenkrat še niso resneje dotaknile področja skupnostnih pristopov k urejanju prostora. Glavna razvojna paradigma mesta Dunaj je tako t. i. »pametno mesto«, ki jo dunajske oblasti razumejo zelo široko (varčevanje z naravnimi viri in varovanje okolja, izboljševanje kakovosti bivanja z inovacijami, socialna vključenost in enakost spolov) in ne zgolj v duhu tehnoloških izboljšav.¹⁹ Mestni razvojni dokumenti (STEP 2025) dajejo pomembno vlogo participaciji javnosti, sodelovanju s privatnim sektorjem in drugimi ravni javne uprave, a področje »skupnega« (ki ga lahko razumemo kot tretji element poleg javnega in privatnega) in skupnostnih praks v urejanju prostora puščajo ob strani.²⁰ Ukrepi in politike se tako osredotočajo na ohranjanje in krepitev vloge javnih akterjev in podpore privatnim akterjem, prakse »skupnega« pa bodisi prezrejo bodisi jih razumejo kot odraz zasebnega (denimo prostore za sodelo) oziroma javnega (denimo skupnostne vrtove, nad katerimi bdijo mestna okrožja).

Tako ne moremo zanikati dejstva, da dunajske mestne oblasti podpirajo prenekatero projekte s področja skupnostnih praks v urejanju prostora (navsezadnje podpirajo tudi raziskovanje teh), a jih v razvojnih dokumentih še ne opredeljujejo kot pomembne in alternativne paradigme.

Skupnostne prakse in neoliberalno mesto

Prav poskusi koordiniranja in povezovanja različnih med seboj nepovezanih iniciativ, predvsem projekt Share Tank v organizaciji nevladne organizacije Vienna Shares, ter odnos javno – skupno – zasebno odpirajo številna vprašanja in dileme v razumevanju, vlogi in prihodnosti skupnostnih praks (v prostoru) – od združevanja profitne in neprofitne

¹⁷ Bialski, P., Derwanz, H., Otto, B., in Vollmer, H., »'Saving' the city: Collective low-budget organising and urban practice,« *Ephemer* 15 (2015/1): 1-19.

¹⁸ Zech, A. in de Klepper, M. »NoMoneyZone #1 – A Report,« *Vienna Shares*, available at: <http://www.viennashares.org/viennasharesprojects/nomoneyzone-1-a-report/> (3. 6. 2015).

¹⁹ Smart City Wien, »*Smart City Wien – Ready for the future*,« available at: <https://smartcity.wien.gv.at/site/en> (3. 6. 2015); Smart City Wien, »*VIENNA 2050: Ensuring Quality of Life Through Innovation – Adopting the Smart City Wien Framework*,« available at: <https://smartcity.wien.gv.at/site/en/initiative/rahmenstrategie/> (5. 6. 2015).

²⁰ City of Vienna, STEP 2025, Dunaj: City of Vienna, 2014.

naravnosti znotraj enotnega koncepta, nejasnih družbenih vplivov, ohranjanja razrednih, spolnih in rasnih hierarhij, do zanemarljivih vplivov na okolje.

Osrednje vprašanje, ki se poraja v okviru tega prispevka, je seveda, v kolikšni meri opisane prakse prispevajo k sourejanju prostora. Za vsako od omenjenih iniciativ bi resda lahko trdili, da ima vpliv na produkcijo prostora,²¹ a je ta v mnogih primerih izredno omejen. Prav tako nizka stopnja povezanosti različnih iniciativ – omejen potencial za ustvarjanje strateških alians²² – le v manjši meri krepi moč skupnostnih praks ter s tem ne prispeva k pravici do mesta (*'Le droit `a la ville*), kot jo je koncipiral francoski sociolog Henri Lefebvre.²³ V tej luči bi lahko mnoge od opisanih praks razumeli le kot del neoliberalnega, potrošniškega modela,²⁴ v katerem skupnostne prakse ostajajo majhni lokalni eksperimenti in začasni otoki ekskluzivnosti za srednji in ustvarjalni razred v času krčenja države blaginje.²⁵ Usklajenost porasta neoliberalnega diskurza in vznika številnih omenjenih pobud namreč po vsej verjetnosti ni naključna – t. i. urbanizem varčevanja (*austerity urbanism*)²⁶ ohranja mestne odločevalce v permanentnem stanju varčevanja, prekarne prebivalce pa sili k iskanju tržno naravnanih rešitev za probleme mest. Sočasno s krčenjem nekaterih javnih dobrin se tako vzpostavlja nova tržno naravnana urbana družbena infrastruktura, ki nadomešča fordistično²⁷ in na prvo mesto postavlja ekonomsko rast in poblagovljenje²⁸ – tak primer je denimo mreža prostorov za sodelo. Tako kot je klic k pravici do mesta postal zvodenela mantra in prazni označevalec, so prenekatero dunajske skupnostne prakse v urejanju prostora (Packhaus, TransitionLab, Shared City) le eno izmed orodij investorjev, ki igrajo igro t. i. *rent gap* (igro čakanja na dovoljšen razkorak med trenutno rento in potencialno rento, ki bo upravičila investicijo v nepremičnino),²⁹ medtem ko druge vznikajo kot odgovor na nezaupanje v obstoječe družbeno-ekonomske sisteme – denimo kopica prehranskih zadrug, nekateri prostori za sodelo, knjižnice reči. Ločiti med dobrimi in slabimi je seveda nemogoče in nesmiselno, saj gre pogosto za iste prakse, ki v odnosu do različnih družbenih skupin igrajo različne vloge. Prostori začasne rabe Packhaus tako denimo omogočajo 200 umetnikom in podjetnikom delovanje v prostorih z netržno najemnino ter omiljujejo težke prostorske razmere za prekarno delovno silo – a sočasno je jasno, da je ta začasna raba prostora začasna tudi za lastnika nepremičnine, ki čaka na dvig vrednosti zemljišča. Začasni uporabniki tako le prispevajo k investicijskemu ciklu.

²¹ Lefebvre, H., *Le droit `a la ville*, Paris: Anthropos, 1968.

²² Harvey, D., *Rebel cities. From the right to the city to the urban revolution*, London: Verso, 2012.

²³ Lefebvre, H., *Le droit `a la ville*, Paris: Anthropos, 1968.

²⁴ Heath, J. in Potter, A., *Konsumrebell. Der Mythos der Gegenkultur*, Berlin: Rogner und Bernhard, 2005.

²⁵ Bialski, P., Derwanz, H., Otto, B., in Vollmer, H., »'Saving' the city: Collective low-budget organising and urban practice,« *Ephemera* 15 (2015/1): 1-19; Friebe, H. in Lobo, S., *Wir nennen es Arbeit. Die digitale Bohème oder Intelligentes Leben jenseits der Festanstellung*, München: Heyne, 2006; Auerbach, L. A., *Don't do it yourself*, Hamburg: Studienhefte problemorientiertes Design 2, 2012.

²⁶ Peck, J., »Pushing austerity: State failure, municipal bankruptcy and the crises of fiscal federalism in the USA,« *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 7 (2014): 17-44.

²⁷ Merkel, J., »Coworking in the city,« *Ephemera* 15 (2015/1): 121-139.

²⁸ Peck, J., »Pushing austerity: State failure, municipal bankruptcy and the crises of fiscal federalism in the USA,« *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 7 (2014): 17-44; Mayer, M., »The 'right to the city' in urban social movements,« v Brenner, N., Marcuse, P., in Mayer, M. (ur.), *Cities for people, not for profit. Critical urban theory and the right to the city*, London: Routledge, 2012.

²⁹ Smith, N., »Toward a theory of gentrification: a back to the city movement by capital, not people,« *Journal of the American Planning Association* 45 (1979/4): 538–48.

Namesto sklepa

Vprašanje, kakšen je vpliv teh praks na širša strukturna vprašanja revščine in neenakomernega razvoja, je tako odprto.³⁰ Prav tako pa je odprta dilema, kako kritično pristopati k zapeljivim konceptom urbane fleksibilnosti, začasnosti in ustvarjalnosti.³¹ Življenje v mestu je namreč konstanten in kolektiven boj³² in prav tovrstne prakse z različnostjo metod organiziranja ustvarjajo heterotopije,³³ ki temeljijo na bolj samoorganiziranih, lokalnih, avtonomnih in učinkovitih oblikah organiziranja, ter tako spreminjajo politične, ekonomske in socialne razmere v mestih.³⁴ To je podoba današnjih mest, ki ustvarjajo »skupno«³⁵ – mesto je namreč prostor biopolitične produkcije, v katerem »skupno« nastaja izven običajnih ekonomskih in tržnih odnosov, a ga ekonomski akterji kot pozitivno eksternalijo nenehno poskušajo internalizirati. Mesto je tako kraj eksploatacije, a tudi organizacije in emancipacije.

Prav slednji razmislek nas vrne k vprašanju vpliva skupnostnih praks na produkcijo prostora³⁶ – če je mesto danes res ekvivalent tovarne 19. stoletja,³⁷ bi ključna naloga skupnostnih praks morala biti prav v mreženju in tvorjenju strateških alians³⁸ za sodelovanje v mestnem vladovanju (*urban governance*), usmeritev javnih lokalnih uprav v razčiščevanju odnosa javno – skupno (kar bi posledično zopet vplivalo na *urban governance*), naloga raziskovalcev pa v razumevanju (nastajanja, upravljanja, apropiacije in osvobajanja) skupnega.

---

³⁰ Bialski, P., Derwanz, H., Otto, B., in Vollmer, H., »'Saving' the city: Collective low-budget organising and urban practice,« *Ephemera* 15 (2015/1): 1-19.

³¹ Ferreri, M., »The seductions of temporary urbanism,« *Ephemera* 15 (2015/1): 181-191.

³² Harvey, D., *Rebel cities. From the right to the city to the urban revolution*, London: Verso, 2012.

³³ Foucault, M., »Des espaces autres. Une conférence inédite de Michel Foucault,« *Architecture, Mouvement, Continuité* 5 (1984): 46–9.

³⁴ Bialski, P., Derwanz, H., Otto, B., in Vollmer, H., »'Saving' the city: Collective low-budget organising and urban practice,« *Ephemera* 15 (2015/1): 1-19.

³⁵ Hardt, M. in Negri, A., *Commonwealth*, Cambridge: Belknap Press, 2011.

³⁶ Lefebvre, H., *Le droit à la ville*, Paris: Anthropos, 1968.

³⁷ Hardt, M. in Negri, A., *Commonwealth*, Cambridge: Belknap Press, 2011.

³⁸ Harvey, D., *Rebel cities. From the right to the city to the urban revolution*, London: Verso, 2012.

SKUPNOSTNE PRAKSE V UREJANJU PROSTORA: PRIMER SEULA V JUŽNI KOREJI³⁹*Blaž Križnik***POVZETEK**

Slovenija in Južna Koreja na prvi pogled nimata veliko skupnega, a med njima vseeno obstajajo podobnosti glede vloge civilne družbe in pomena skupnostnih praks pri urejanju prostora. Korejska prestolnica Seul predstavlja primer mesta, za katerega je bilo še nedavno značilno sistemsko izključevanje civilne družbe iz procesov odločanja in upravljanja mesta. Z izvolitvijo nekdanjega civilnodružbenega aktivista za seulskega župana pa je postal odnos mestne uprave do civilne družbe veliko bolj vključujoč, s tem pa se je povečala tudi vloga skupnostnih praks pri urejanju prostora v mestu. Mestna uprava je te prepoznala kot pomemben dejavnik vzdržnega urbanega razvoja in sedaj lokalne pobude uspešno vključuje v urbani razvoj. Primer skupnostnih praks v Seulu tako kaže, da oblikovanje partnerstva med javnimi institucijami in civilno družbo na lokalni ravni predstavlja razvojno priložnost v smislu preseganja obstoječih, iskanja novih in uveljavljanja pravičnejših oblik družbenega, gospodarskega in političnega delovanja na splošno.

Ključne besede: civilna družba, demokratizacija vsakdanjega življenja, urbanizem, vključevanje javnosti, vzdržen urbani razvoj

Neoliberalizacija Slovenije in Koreje

Slovenija in Južna Koreja (v nadaljevanju Koreja) na prvi pogled nimata veliko skupnega. A zgodovinska primerjava družbenega, gospodarskega in političnega razvoja pokaže nekatere podobnosti, ki niso naključne, ampak so vsaj deloma posledica njenega strukturnega položaja v svetovnem gospodarstvu. Zgodovina Slovenije in zlasti Koreje je namreč zgodovina perifernega gospodarstva in kulture, ki sta bili podrejeni interesom in vplivom svetovnih velesil. Tuji gospodarski in kulturni vplivi zgodovinsko sicer niso prevladali, ampak so bili na različne načine vpeti v bogato slovensko in korejsko kulturno izročilo. V tem smislu je na Slovenijo in Korejo potrebno gledati kot na svojstveni, a po svojem nastanku hibridni kulturi.

Mešanje kitajskih ali japonskih oziroma germanskih, romanskih ali južno slovanskih kulturnih vplivov pa ni edina posledica njenega podobnega strukturnega položaja. Slovenija in Koreja sta imeli v zadnjem stoletju tudi primerljiv družbeni, gospodarski in politični razvoj. Obe sta se v svetovno gospodarstvo sprva vključili kot periferni in pretežno kmetijski gospodarstvi, medtem ko je bila zgodnja industrializacija in urbanizacija v veliki meri posledica strateških interesov avstro-ogrskega in japonskega cesarstva, katerih sestavni del sta bili Slovenija in Koreja. Hiter družbeni in gospodarski razvoj sta obe družbi doživeli v času nacionalne emancipacije, ki je sovpadla s koncem državljanske vojne in kasnejšim oblikovanjem nedemokratskega in avtoritarnega režima – titoizma v nekdanji Jugoslaviji oziroma Park Chung-heejeve vojaške diktature v Koreji.⁴⁰ Kljub velikim družbenim in gospodarskim spremembam sredi prejšnjega stoletja sta se Slovenija in Koreja demokratizirali razmeroma pozno. Slovenija je imela prve

³⁹ Članek je nastal na osnovi zapisa, ki ga je avtor leta 2013 objavil na spletišču Državljanška odgovornost.

⁴⁰ Cumings, B., *Korea's Place in the Sun: A Modern History*, New York: W. W. Norton, 2005; Repe, B. »Slovenians and the federal Yugoslavia,« *Balkan Forum*, 3 (1995/1): 139–154.

demokratske volitve leta 1990, medtem ko so prve korejske predsedniške volitve brez vmešavanja vojske potekale leta 1987. Podobno kot v Sloveniji so bile tudi v Koreji politične spremembe in demokratizacija družbe v veliki meri posledica dejavne civilne družbe v osemdesetih letih, čeprav se je za razliko od slovenskega tamkajšnji režim na zahteve po demokratizaciji odzival skrajno nasilno.

Demokratizaciji in osamosvojitvi je v Sloveniji v zgodnjih devetdesetih sledilo gospodarsko nazadovanje, ki je bilo v precejšnji meri povezano z izgubo nekdanjih jugoslovanskih trgov, medtem ko se je Koreja leta 1997 soočila s hudo gospodarsko krizo. Slednja ni bila zgolj posledica domačih gospodarskih ali političnih težav, ampak tudi strukturnih neenakosti v svetovnem gospodarstvu. V zameno za pomoč Mednarodnega denarnega sklada, s katero je preprečila bankrot, se je morala Koreja odpreti za tuja vlaganja in liberalizirati trg delovne sile, zaradi česar sta se močno povečala delež špekulativnega kapitala in zaposlovanje za določen čas, zmanjšalo pa se je dolgoročno kreditiranje gospodarstva in socialna varnost.⁴¹ Čeprav se je gospodarska rast hitro okrepila, je neoliberalizacija družbenega in gospodarskega življenja v Koreji neposredno vplivala na rastoče družbeno razslojevanje, medtem ko so koristi takšne politike ostale predvsem v rokah velikih korporacij.⁴²

Kot odgovor na krizo svetovnega gospodarstva in njene učinke na nacionalni ravni se je v zadnjem desetletju tudi v Sloveniji okrepila neoliberalizacija družbenega in gospodarskega življenja. S Korejo so primerljive ne le negativne posledice, ki jih imajo obsežne družbene in gospodarske spremembe na vsakdanje življenje državljanov, ampak tudi način, s katerim je politični razred krizo izrabil za uveljavljanje in legitimizacijo interesov velikih korporacij ter obrambo svojih privilegijev. Med Slovenijo in Korejo v tem pogledu obstajajo podobnosti, ki so pomembne tako za razumevanje vloge civilne družbe pri demokratizaciji vsakdanjega življenja in iskanju pravičnejših oblik družbenega, gospodarskega in političnega razvoja, kakor tudi za razumevanje pomena skupnostnih praks pri urejanju prostora v slovenskih in korejskih mestih.

Seul: partnerstvo med mestno upravo in civilno družbo

V Koreji je po gospodarski krizi leta 1997 velik del civilne družbe sprva podpiral družbene in gospodarske reforme. Del političnega razreda je namreč izšel iz družbenih gibanj, ki so konec osemdesetih let sprožila politično in kasneje gospodarsko demokratizacijo družbe. Vendar se je pokazalo, da so bili družbeni stroški reform veliko večji, kot so mnogi pričakovali. Poleg tega sta bili v Koreji na volitvah leta 2007 in 2012 izvoljeni dve ideološko izrazito konzervativni vladi, ki sta v civilni družbi videli eno glavnih ovir za po njunem prepričanju učinkovitejše delovanje države, ki se je tedaj podobno kot Slovenija soočala s posledicami zadnje svetovne gospodarske krize.

Kljub temu je korejska civilna družba na nacionalni ravni obdržala razmeroma močan vpliv. Ne glede na stopnjevanje pritiskov dela političnega razreda so nevladne organizacije, sindikati in različna civilnodružbena gibanja nadaljevala s prizadevanji za

⁴¹ Chang, H.-J., *The East Asian Development Experience: The Miracle, the Crisis and the Future*, London: Zen Books, 2006.

⁴² Med leti 1975 in 1997 se je dohodek korejskih korporacij v povprečju na letni ravni povečal za 8,9 %, medtem ko se je dohodek gospodinjstev v enakem obdobju v povprečju na letni ravni povečal za 8,2 %. Po gospodarski krizi leta 1997 se je med letoma 2000 in 2005 dohodek korporacij v povprečju na letni ravni povečal za 14,9 %, oziroma za 18,6 % med letoma 2006 in 2010. V tem času se je primerljiv dohodek gospodinjstev na letni ravni v povprečju povečal za 2,8 % oziroma 1,7 %. KIET, *The Problem of Imbalance in Income Growth Between Households and Corporations in the South Korean Economy*, Seoul: KIET, 2013.

preobrazbo Koreje v družbeno in gospodarsko pravičnejšo, okoljsko vzdržnejšo in politično bolj vključujočo državo. Hkrati so na lokalni ravni številna družbena gibanja, lokalne skupnosti in interesne skupine branile skupno dobro in se zavzemale za demokratizacijo vsakdanjega življenja. Na ta način so med državljani pridobila legitimnost in uspela političnemu razredu vsiliti nekatere zahteve, vezane na krepitev socialne države, gospodarsko demokratizacijo in večjo preglednost političnega delovanja.

Hkrati z nacionalno se je v zadnjem desetletju okrepilo delovanje civilne družbe tudi na lokalni ravni. V tem pogledu je pomembna izvolitev nekdanjega civilnodružbenega aktivista Park Won-soona za seulskega župana leta 2011, ki je bila v veliki meri posledica ne le razočaranja državljanov nad odtujenim političnim razredom, ampak tudi uspešnega delovanja in krepitev civilne družbe na različnih ravneh. Park je kot neodvisni kandidat zavrnil uveljavljeno politiko prejšnjih mestnih uprav, ki so v preteklosti bolj kot za prebivalce Seula skrbele za interese velikih korporacij, in se nasprotno zavzel za široko vključevanje javnosti v proces odločanja in upravljanja mesta.⁴³ Tako so se s Parkovo izvolitvijo pomembno spremenile okoliščine za delovanje civilne družbe v Seulu. Župan je povečal preglednost delovanja nove mestne uprave, vanjo pripeljal predstavnike civilne družbe, poleg tega pa je ustanovil nove posvetovalne svete, kjer predstavniki mestne uprave in civilne družbe skupaj oblikujejo različna področja urbane politike in se o njih dogovarjajo. Tudi novi mestni razvojni načrt Seul 2030 je na primer posledica takšnega sodelovanja in je sploh prvi strateški dokument, sprejet v Koreji, ki je nastal kot rezultat širokega vključevanja javnosti.⁴⁴ Slednje je z novim županom postalo ne le instrument, ki zagotavlja zastopanost civilnodružbenih interesov v procesu odločanja in upravljanja mesta in povečuje zaupanje prebivalcev v mestno upravo in s tem v njeno legitimnost, ampak hkrati tudi krepi družbeno povezanost in demokratizacijo vsakdanjega življenja v Seulu.⁴⁵

S krepitvijo partnerstva med mestno upravo in civilno družbo se je posledično povečal tudi pomen skupnostnih praks v urejanju prostora. Čeprav so bile te sestavni del urbanega razvoja že v preteklosti, je nova mestna uprava skupnostne prakse prepoznala kot pomemben dejavnik vzdržnega urbanega razvoja in pričela na različne načine vzpodbujati njihovo vključevanje v razvoj mesta.⁴⁶ Leta 2012 je mestna uprava tako ustanovila Center za podporo lokalnim skupnostim v Seulu (Seoul Community Support Centre, SCSC), katerega glavni cilj je izboljšanje medsosedskih odnosov in krepitev družbene povezanosti v soseskah ter opolnomočenje njihovih prebivalcev za soupravljanje lokalnih skupnosti, s čimer naj bi ti prevzeli pobudo in soodgovornost za urbani razvoj na lokalni ravni. Center organizira izobraževanje prebivalcev, administrativno pomoč in svetovanje lokalnim skupnostim pri načrtovanju, izvedbi in vrednotenju njihovih pobud, finančno podporo za lokalne pobude ter posredovanje in reševanje nesoglasij med javnimi, civilnodružbenimi in zasebnimi deležniki.⁴⁷ Center ima

⁴³ Za razliko od prejšnjih županov, ki so izpostavljali zgodovinski in gospodarski pomen mesta, želi Park z uradnim sloganom 'Skupaj Seul!' poudariti vključevalnost nove mestne vlade in predstaviti Seoul kot skupni projekt vseh prebivalcev. Seoul Metropolitan Government, *Seoul Metropolitan Government 4 Year Plan, 2014-2018*, Seul: Seoul Metropolitan Government, 2014.

⁴⁴ Seoul Metropolitan Government, *Seoul Plan 2030*, Seul: Seoul Metropolitan Government, 2014.

⁴⁵ Cho, M.-R., »*Seoul Mayor Park Won-soon's governance: performative governance for progressive city*,« Journal of Daegu Gyeongbuk Studies, 13 (2014/2): 1–19.

⁴⁶ Križnik, B., »*Changing Approaches to Urban Development in South Korea: From 'Clean and Attractive Global Cities' towards 'Hopeful Communities'*« International Development Planning Review, 35 (2013/4): 395–418.

⁴⁷ SCSC, *Hello? Seoul Community Support Center*, Seul: SCSC, 2014.

lokalne pisarne v vseh petindvajsetih seulskih mestnih okrožjih, vodi pa ga nekdanji civilnodružbeni aktivist z dolgoletno prakso v eni prvih lokalnih pobud v mestu.

Tabela 1. Primeri uspešnih skupnostnih praks v Seulu⁴⁸

Oblika	Primer in kraj	Leto	Kratek opis
Skupnostna urbana prenova	Soseska Jangsu, Seongbuk-gu	2008	Prebivalci, združeni v socialno podjetje uspešno prenavljajo periferno stanovanjsko sosesko ob dejavni pomoči različnih NVO.
Stanovanjske skupnosti	Ieumchae, Gangso-gu	2012	Stanovanjska skupnost s 24 najemniškimi stanovanji in vrtcem, ki ju soupravljajo njeni člani v partnerstvu z mestno upravo.
Urbano vrtnarjenje in lokalna samooskrba	Urbani vrtovi, Gangdong-gu	2009	Okrožna uprava vzpodbuja ekološko pridelavo hrane na skupnostnih vrtovih. Uporabniki 70 % pridelkov podarijo vrtcem, šolam in domovom za ostarele.
Varovanje okolja in varčevanje z energijo	Soseska Shipjaseong, Gangdong-gu	2012	Zavezništvo za energijsko neodvisno in okolju prijazno sosesko je ob podpori okrožne in mestne uprave spodbudilo nastanek novih skupnostnih praks.
Lokalno podjetništvo	Soseska Changsin-dong, Jongno-gu	2013	Lokalna zadruha usmerja kulturno in gospodarsko preobrazbo tradicionalne soseske, nekdanje poznane po drobni šiviljski obrti.
Kulturna produkcija	Umetniška vas Mullae-dong, Yeongdeungpo-gu	2006	Ena največjih samoniklih in neodvisnih umetniških skupnosti v mestu, ki deluje na območju s tradicionalno kovinsko industrijo.
Somobilnost	Seocho-bike, Seocho-gu	2011	Okrožna uprava je kot ena prvih prebivalcem ponudila shemo souporabe javnih koles, ki pa je geografsko razmeroma omejena.
Začasna raba prostora	Otok Nodeul, Yongsan-gu	2012	Mestna uprava je začasno ustavila gradnjo velikega umetniškega središča in celoten otok namenila skupnostnim vrtovom in izobraževalnim dejavnostim.

Skupnostne prakse, ki vključujejo skupnostno urbano regeneracijo in stanovanjske skupnosti, urbano vrtnarjenje in lokalno samooskrbo, varovanje okolja in varčevanje z energijo, lokalno podjetništvo, lokalno kulturno produkcijo, somobilnost kakor tudi različnečasne rabe prostora, tako z vidika urejanja prostora predstavljajo enega izmed ključev za izboljšanje kakovosti vsakdanjega življenja v mestu (Tabela 1). Različne oblike lokalnih pobud pa se pogosto tudi prekrivajo in dopolnjujejo, kar dolgoročno le še povečuje njihov pomen za vzdržni urbani razvoj Seula. Če je bilo torej za Seul še nedavno značilno sistemsko izključevanje civilne družbe iz procesov odločanja in upravljanja mesta, je postal v zadnjih letih odnos mestne uprave do civilne družbe veliko bolj vključujoč, s tem pa se je povečala tudi vloga skupnostnih praks pri urejanju prostora v mestu.

⁴⁸ Navedeni primeri so zgolj ilustrativni. Park, H.-Y., »Key Issues And Tasks Of Community Carpenter In Jangsu Village, Seoul,« Review of Architecture and Building Science, 59 (2013/6): 46–50; SCSC, Seoul Village Story, Seoul: SCSC, 2015.

Sklep: skupnostne prakse kot razvojna priložnost

Uspešne primere skupnostnih praks v urejanju prostora lahko najdemo tudi v slovenskih mestih.⁴⁹ Vendar se zdi, da je v Sloveniji vključevanje javnosti v proces odločanja in upravljanja mest zgolj instrument za doseganje kratkoročnih gospodarskih in političnih ciljev. Pogosto tako na državni kot lokalni ravni namreč manjka zavedanje političnega razreda, da lahko skupnostne prakse v urejanju prostora dolgoročno pomembno izboljšajo kakovost vsakdanjega življenja v mestih in njihov vzdržni urbani razvoj, kakor tudi vplivajo na demokratizacijo vsakdanjega življenja v družbi. Dejavno vključevanje lokalnih pobud v urbani razvoj namreč hkrati krepi medosebno zaupanje, zaupanje med različnimi družbenimi skupinami in zaupanje državljanov v različne javne institucije, kar predstavlja enega izmed temeljev družbene povezanosti. Pri tem je v primerjavi z ostalimi razvitimi državami tako za Slovenijo kot Korejo značilna zelo nizka stopnja zaupanja, kar se posledično kaže v nizki družbeni povezanosti obeh družb.⁵⁰

V Sloveniji so spremembe na državni ravni nujne, če želimo preseči gospodarsko in politično krizo, iz katere nas domnevno rešujejo prav tisti, ki so za sedanje stanje soodgovorni. Vendar je odtujen politični razred težko zamenjati čez noč, zato je potrebno sočasno s sistemskimi iskati tudi praktične rešitve, ki tukaj in zdaj izboljšujejo kakovost vsakdanjega življenja državljanov. Navkljub temu, da so takšne rešitve lokalno opredeljene, pogosto začasne in kot takšne krize ne odpravljajo in jo s tem, ko na civilno družbo prenašajo nekatere dolžnosti države, celo ohranjajo.

Korejska izkušnja namreč kaže, da sta demokratizacija državne in lokalne ravni vzajemno povezani in soodvisni. Odgovorno soupravljanje in soodločanje državljanov na lokalni ravni lahko legitimira in pomembno vpliva na delovanje civilne družbe na državni ravni ter s tem prispeva ne le k demokratizaciji vsakdanjega življenja, ampak tudi k preseganju obstoječih, iskanju novih in uveljavljanju pravičnejših oblik družbenega, gospodarskega in političnega delovanja v Sloveniji nasploh. Primer Seula kaže, da lahko imajo pri tem pomembno vlogo tudi skupnostne prakse v urejanju prostora.

---

⁴⁹ Križnik, B., »*Social cohesion and community gardens: comparing Slovenia and South Korea*,« v A. Mannisi (ur.), *Model Transfer of Social Ecology into Asian Territory*, Seoul: Zzac Book, 2015.

⁵⁰ Delež prebivalcev z visoko stopnjo medosebnega zaupanja je leta 2008 v Sloveniji znašal 52,9 %, medtem ko je bil v Koreji 46,2 %, kar je precej pod povprečjem držav OECD, ki je znašalo 58,5 %. Podobno velja za zaupanje državljanov v javne institucije. Leta 2010 je javnim institucijam zaupalo 51,1 % Slovencev in zgolj 40,6 % Korejcev, medtem ko je v državah OECD javnim institucijam v povprečju zaupalo 56,3 % državljanov. OECD, *Society at Glance 2011: OECD Social Indicators*, Paris: OECD Publishing, 2011.

SKUPNOSTNA URBANA PRENOVA

Alenka Korenjak

POVZETEK

Skupnostno urbano prenavo in njen pomen v slovenskem kontekstu bomo predstavili na podlagi dveh zelo različnih projektov, izvedenih v Ljubljani. Osvetlili bomo nekaj izrazov, s katerimi se srečujemo na tem področju: participacija, vključevanje prebivalcev, območje prenavne, četrt, lokalna skupnost ter vloga nevladnih organizacij. V Sloveniji trenutno še nimamo razvitih in formaliziranih načinov, ki bi k urbani prenavi pristopali »od spodaj navzgor«. Po drugi strani pa lahko opazimo velik zagon urbane prenavne s strani civilne družbe.

Skupina prostoRož je bila ena prvih na področju javnega prostora. Začela je pred desetimi leti in danes uspešno zaključuje projekt dolgoročne revitalizacije ljubljanske četrti Tabor in aktivno izvaja celovito urbano prenavo v soseski Savsko naselje. Evropska unija nam za obdobje do leta 2020 narekuje, da pet odstotkov vseh teritorialnih naložb namenimo za razvoj in obnovo urbanih območij. V program je bilo izbranih enajst slovenskih mestnih občin, ki morajo do konca letošnjega leta izdelati Trajnostne urbane strategije. Na podlagi izkušenj in odzivov izvedenih projektov predstavitev zaključujemo z izzivi, ki bi jih morali sprejeti na ravni mest in države, z namenom, da bi tovrstne projekte lahko izvajali bolj kvalitetno, odgovorno, strokovno in dolgoročno.

Ključne besede: skupnostna prenavo, urbana regeneracija, participacija, lokalne pisarne prenavne, povezovanje

ALTERNATIVNE POTROŠNIŠKE PRAKSE V JAVNEM PROSTORU

Zala Velkavrh

POVZETEK

Predstavili bomo ugotovitve kvalitativne raziskave dveh alternativnih potrošniških praks – Garažne razprodaje in Zelemenjave – v ljubljanskem Parku Tabor. Trdimo, da imajo takšne prakse zmožnost presežanja nekaterih ključnih težav konvencionalne potrošnje. Preučevani praksi omogočata dostop do dobrin širokemu spektru ljudi in služita kot prostor srečevanja posameznikov z različnimi kulturnimi in družbenimi ozadji. Na prostoru, kjer se odvijata, posamezniki spoznavajo nove ljudi, se družijo s prijatelji in znanci ter se opisujejo kot skupnost. Pomembno vlogo pri inkluzivnosti praks igra tudi javni prostor, na katerem se prakse odvijajo. Dogodki tako obiskovalcem posredujejo sporočilo o skupnih prostorih in skupnih interesih.

Sodelovanje v alternativnih potrošniških praksah je povezano z zavračanjem konvencionalne potrošnje in prostorov, kjer se odvija. Med udeleženci obstaja močna želja po zaščiti dogodkov pred komercializacijo. Kljub temu, da sta organizacija in sodelovanje v alternativnih potrošniških dogodkih povezana tudi z željo po družbenih spremembah, nista vezana nanjo. Intervjuji kažejo, da sta družabnost in utilitarnost praks pomembnejša dejavnika za udeležbo kot želja po spremembah. Po drugi strani pa lahko utemeljeno sklepamo, da udeleženci v alternativnih potrošniških dogodkih, ki jih organizirajo neprofitni akterji, resnično vidijo več potenciala za uresničenje »državljskih« idealov družbene pravičnosti, solidarnosti in trajnosti kot na konvencionalnem, komercialnem trgu blaga.

Ključne besede: alternativne potrošniške prakse, dostop, družabnost, javni prostor

VRTIČKARSTVO – TRADICIJA S POTENCIALOM

Maja Simoneti

POVZETEK

V prispevku bomo razmišljali o tem, kako vrtičkarstvo prispeva k urejanju mestnega prostora. Razvoj vrtičkarstva kaže, da dejavnost v sebi združuje značilnosti prakse urejanja mesta od spodaj navzgor in zelo prilagodljive rabe prostora, aktualna praksa pa, da se vrtičkarstvo odlično ujema s sodobnimi razvojnimi izzivi mest in s potrebami mestnih prebivalcev ter da je hkrati odlična osnova za razvoj novih programov in povezovanje skupnosti.

Razmislek bomo ilustrirali na primeru Ljubljane, na njeni bogati praksi načrtovanja in več kot zanimivi sodobni tipologiji vrtičkarskih praks. Razvoj vrtičkarstva v mestu pokaže precejšnja odstopanja med formalnim načrtovanjem in urejanjem ter površinami v dejanski rabi. Hkrati tudi razkriva veliko odpornost mestnih prebivalcev na odtujeno načrtovanje rabe prostora ter sposobnost, da poskrbijo zase. Enako pa po svoje pravzaprav dokazujejo tudi aktualne vrtičkarske prakse, ki v veliki meri predstavljajo odklon od načrtovanih območij in pravil urejanja. S tem, ko zasedajo degradirana in drugače programske nedomišljena mestna območja in generirajo novo programske ponudbo v mestu, so tako odraz iznajdljivosti in produktivnosti vrtičkarske skupnosti kot prispevek k urejanju prostora.

V razvoju industrijskega mesta je vrtičkarstvo povezano s pojavom socialnih dejavnosti, kot so varstvo otrok, skrb za brezposelne in podobno. Sodobno vrtičkarstvo tako ni ostanek ruralnega v mestu, ampak mestna dejavnost, ki preverjeno učinkovito odgovarja na potrebe mestnih prebivalcev, deluje kot socialni korektiv in kot vezivo skupnosti. Če so si tako mestne oblasti posebej v času gospodarskega razcveta prizadevale za vzorno ureditev vrtičkov in jih odrivale na mestne robove, pa sodobna mesta vse bolj cenijo potencial, ki ga predstavljata vrtičkarstvo in vrtičkarska skupnost za urejanje mestnega prostora in obvladovanje izzivov urbane prihodnosti. Počasi jim sledijo tudi slovenska mesta.

Ključne besede: vrtičkarstvo, skupnostno vrtnarjenje, urejanje prostora, Ljubljana

(SO)MOBILNOST IN SKUPNOSTNE PRAKSE

Tadej Žaucer

POVZETEK

Mobilnost je področje, kjer je priložnosti za skupnostne prakse obilo, a se v praksi ne uveljavljajo prav pogosto. V Sloveniji je nekaj zanimivih in uspešnih skupnostnih praks na področju mobilnosti, vendar gre večinoma za mejne primere, ki se bodisi prekrivajo tudi z drugimi področji skupnostnih praks, npr. so-delom, ali pa za primere, ki niso neposredno vezani na prostor, kot na primer prevoz.org. Zato v prispevku predstavljamo priložnosti za somobilnost v Sloveniji in njen potencialen pomen za uresničevanje politike trajnostne mobilnosti.

Namen uresničevanja skupnostnih praks na področju mobilnosti je lahko uresničevanje ciljev politike trajnostne mobilnosti, pogosteje pa gre preprosto za ekonomske cilje posameznika, njegovo udobje in družabnost. Skupnostne prakse se pojavljajo tako pri souporabi prometnih sredstev, kot pri skupnostni skrbi za infrastrukturo, pa tudi pri souporabi kapacitet za shranjevanje prometnih sredstev oziroma mirujočem prometu. Precej uspešnih praks na področju somobilnosti je nastalo po načelu od zgoraj, tako da jih ne moremo upoštevati kot prave skupnostne prakse, ne glede na njihov prispevek k uresničevanju ciljev. Še najbolj skupnostne so pogosto prakse, ki so močno povezane s somobilnostjo, lahko pa bi jih obravnavali tudi kot so-delo. To so prakse, ki krepijo skupnost ter posameznika v njegovi odločitvi za trajnostno mobilnost ter skozi tak princip posredno prispevajo k uresničevanju politike trajnostne mobilnosti.

Ključne besede: trajnostna mobilnost, souporaba, car sharing, ride sharing, somobilnost

UDELEŽENCI POSVETA

Urban Jeriha je diplomiral na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in delal kot arhitekt. Sodeloval je s Centrom za srednjeevropsko arhitekturo v Pragi in se ukvarjal z lokalnimi pobudami, povezanimi s prometno politiko. Je ustanovitelj društva Preboj, ki se ukvarja s kulturno produkcijo in svetovanjem nevladnim organizacijam. Na Fakulteti za arhitekturo nadaljuje podiplomski študij vrednotenja arhitekturnih in urbanističnih projektov.

Urška Jurman je umetnostna zgodovinarica in sociologinja kulture. Deluje kot kustosinja, urednica in skeptična entuziastka na področju sodobne umetnosti. Je ustanovna članica Kud Obrat, v okviru katerega je soavtorica projektov Res Publica M, Onkraj gradbišča, Prostorske prakse in politike, s katerimi Kud Obrat naslavlja različne aktualne pojave, ki karakterizirajo sodobno mesto in družbo.

Alenka Korenjak je diplomirala na Fakulteti za arhitekturo. Po diplomi je opravljala delo projektantke v mednarodno priznanih arhitekturnih pisarnah na Dunaju. Leta 2004 je soustanovila Kulturno društvo prostoRož in leta 2006 arhitekturno pisarno Kombinat arhitekti. Deluje na področju javnega prostora, taktičnega urbanizma, arhitekture, notranje opreme in oblikovanja. V zadnjih letih se osredotoča na projekte dolgoročne regeneracije sovesek, s katerimi se ukvarja na več nivojih od dela na terenu do zagovorništva na lokalni in nacionalni ravni.

Blaž Križnik je končal doktorat iz sociologije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Kot raziskovalec ali predavatelj je sodeloval z Inštitutom za napredno arhitekturo Katalonije, Inštitutom za razvoj Seula, Univerzo v Seulu in Univerzo Kwangwoon. Je profesor na Podiplomski šoli za urbane študije Univerze Hanyang v Seulu in sodelavec Inštituta za politike prostora v Ljubljani. Ukvarja se s primerjalnimi urbani študijami, sociologijo urbanih gibanj in korejskimi študijami.

Marko Peterlin je arhitekt in urbanist, ki je po nekajletni praksi študij nadaljeval na Katalonski politehnični univerzi v Barceloni, kjer je zaključil magistrski študij Metropolis. Na Ministrstvu za okolje in prostor v Ljubljani se je ukvarjal z evropskimi prostorskimi politikami ter s strateškim prostorskim načrtovanjem, kot raziskovalec je sodeloval s Fakulteto za pomorstvo in promet v Portorožu. Skozi delo na IPoP med drugim spodbuja sodelovanje javnosti in mreženje neodvisnih akterjev na področju urejanju prostora ter promovira trajnostno mobilnost. V okviru skupine Maja Farol sodeluje pri iskanju ustreznih prostorskih odgovorov na realne družbene izzive in razvoju novih modelov delovanja.

Maja Simoneti je krajinska arhitektka in urbanistka. Po dvajsetih letih načrtovalske prakse v podjetju LUZ d.d., kjer je v interdisciplinarnih delovnih skupinah delala na različnih projektih državnega in lokalnega pomena, soustvarjanju spletnega portala Trajekt, se je leta 2009 priključila Inštitutu za politike prostora, kjer na različne načine sodeluje pri razvoju dobre prakse sodelovanja v prostorskem načrtovanju in urejanju prostora. Magistrirala je na Oddelku za krajinsko arhitekturo Univerze v Ljubljani na temo vključevanja javnosti v urejanje mestnih zelenih površin in ostala raziskovalno aktivna na področju participacije v prostorskem načrtovanju, mestnih zelenih površin in javnega odprtega prostora. Trenutno raziskuje sodelovalne prakse upravljanja z mestnimi zelenimi površinami.

Matevž Straus je po končanem dodiplomskem študiju analitske sociologije in magistrskem študiju strateškega tržnega komuniciranja na Univerzi v Ljubljani nadaljeval

mednarodni magistrski študij iz urbanih študij na univerzah v Bruslju, Dunaju, Kopenhagnu in Madridu. Aktiven je v društvu Idrija 2020 in Mladinskem centru Idrija, področja njegovega zanimanja pa so strateški mestni marketing, mladinske politike ter sociologija in geografija ustvarjalnosti.

Zala Velkavrh je podiplomska študentka Fakultete za družbene vede, smer Sociologija vsakdanjega življenja. Leta 2013 je na isti fakulteti diplomirala na smeri Komunikologija – tržno komuniciranje in odnosi z javnostmi z delom Potencial alternativnih potrošniških praks. Od leta 2012 je aktivna članica društva prostoRož, od leta 2015 pa kot pobudnica in soavtorica pripravlja spletni Vodič po birokraciji VOBI v produkciji zavoda Bunker. Ukvarja se z vprašanji dostopnosti javnega prostora, civilnih pobud za družbene spremembe in opolnomočenega državljanstva.

Tadej Žaucer je po diplomi na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani več let delal kot projektant. Pred diplomom se je izpopolnjeval na Accademia di architettura, Mendrisio, Švica. Na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani v okviru doktorskega študija raziskuje hodljivost mest. Sodeloval je v več aplikativnih raziskovalnih projektih, na IPoP sodeluje pri projektih, povezanih s trajnostno mobilnostjo, urbano prenovo ter pri razvoju izobraževanja o urejanju prostora. Je član upravnega odbora Zbornice za arhitekturo in prostor.

KOLOFON

SKUPNOSTNE PRAKSE V UREJANJU PROSTORA:
LOKALNE POBUDE IN URBANI RAZVOJ

COLLABORATIVE SPATIAL PRACTICES:
GRASSROOTS AND URBAN DEVELOPMENT

Zbornik prispevkov s posveta

Izdal in založil: Inštitut za politike prostora
Tržaška 2
SI-1000 Ljubljana
www.ipop.si
Uredniki: Blaž Križnik, Marko Peterlin, Tadej Žaucer
Lektura: Petra Očkerl
Tehnična podpora: Urban Jeriha

Ljubljana, avgust 2015

Publikacija je objavljena pod licenco Creative Commons "Priznanje avtorstva",
"Nekomercialno" in "Deljenje pod istimi pogoji". Besedilo licence je na voljo na internetu
na naslovu <http://www.creativecommons.si>.